

Mari Ruti

*De stem van je
karakter*

OP ZOEK NAAR EEN LEVEN
MET BETEKENIS

Vertaald door
Rogier van Kappel

Uitgeverij Atlas Contact
Amsterdam/Antwerpen

Voor AZ

Ik schreef dit boek voor jou, al voordat ik je had ontmoet.

Inhoud

Voorwoord 9

Dankbetuiging 17

I DE KUNST VAN DE ZELFVORMING

1. De stem van het karakter 21
2. Het proces van het worden 44
3. De specificiteit van het verlangen 69

II DE KUNST VAN DE ZELFVERANTWOORDELIJKHEID

4. Gedragsblauwdrukken 99
5. De alchemie van de relationaliteit 121
6. De ethiek van de zelfverantwoordelijkheid 145

III DE KUNST VAN DE ZELFOVERGAVE

7. De zwenking uit hartstocht 175
8. De positieve kant van angst 198
9. De erotiek van het zijn 221

Noten 243

Voorwoord

Een van de eigenaardigheden van dit boek is dat het tamelijk ingewikkelde ideeën voorlegt in betrekkelijk eenvoudige taal. Ik heb voor deze benadering gekozen omdat ik meen dat mijn onderwerp – de vraag wat ieder van ons tot een uniek en met allerlei persoonlijke eigenaardigheden begiftigd karakter maakt – toegankelijk dient te zijn voor lezers die geen deel uitmaken van de universitaire wereld. Tegelijkertijd wilde ik de al te simplistische toon vermijden die wordt aangeslagen in veel populaire boeken en tijdschriftartikelen over dit thema. Wanneer auteurs van zelfhulpboeken of wellness-goeroes zich richten op de vraag wat het inhoudt om een bevredigend leven te leiden, het soort leven dat aanvoelt als de moeite waard, bevelen ze over het algemeen een gestroomlijnd programma aan met allerlei (concrete of spirituele) maatregelen dat tot een harmonieus bestaan zou moeten leiden, maar daarbij zien ze meestal over het hoofd dat het menselijk leven in allerlei opzichten niet op harmonie berekend is. Bovendien zoeken ze doorgaans hun toevlucht tot niet theoretisch onderbouwde denkbeelden over wat het inhoudt om mens te zijn, en schrijven ze daar dan over alsof het een heldere en eenvoudige kwestie is. Dat is het niet. Als ik met dit boek al een doel heb, dan is het dat ik trouw wil blijven aan de complexiteit van het menselijk bestaan, zonder te vervallen in de mystificaties van een gespecialiseerd academisch idioom.

In de loop van dit boek neem ik op drie verschillende manieren stelling tegen de wijze waarop in onze cultuur over het 'goede leven' wordt gesproken. Mijn eerste interventie is dat het bij zelfcultivering niet gaat om het voeden en verzorgen van een essentiële

kern van ons wezen die ons zou maken tot wie we zijn, maar om het toevoegen van nieuwe betekenislagen aan een zichzelf voortdurend vormende identiteit. Dat wil zeggen dat ik vertrek vanuit de premisse dat ons karakter geen particulier bezit (of individuele prestatie) is, maar meer iets wat we geleidelijk aan construeren door betrokken te zijn bij onze omgeving, die onder meer uit andere mensen bestaat. Ten tweede betoog ik dat ons streven naar een existentieel evenwicht niet alleen grotendeels onrealistisch, maar wellicht ook enigszins onwenselijk is – dat er wel eens iets heel leegs zou kunnen zijn aan ons culturele ideaal van een uitgebalanceerd, bedaard en rimpelloos leven. Ik wijs erop dat de meest gekwelde levens soms ook de rijkste zijn, en ik opper dat een leven dat een beetje neurotisch is, maar dat ook hartstochtelijk en vol inzet geleefd wordt, zo zijn voordelen kan hebben. Ten derde stel ik dat het menselijk verlangen verrassend specifiek is, en dat deze specificiteit de grondslag vormt voor onze pogingen om ons karakter te verwerklijken. Hoe sterker we vervreemd zijn van deze specificiteit – van wat de Franse psychoanalyticus Jacques Lacan de ‘waarheid’ van ons verlangen heeft genoemd –, hoe sterker we volgens mij vervreemd raken van ons karakter. En het omgekeerde geldt ook: hoe trouwer we blijven aan deze specificiteit, hoe beter we in staat zijn om ons te verzetten tegen de dominante maatschappelijke normen die ons karakter willen onderdrukken.

Dat ik Lacan hier aanroep is deels om de lezer erop attent te maken dat veel van de inzichten in dit boek schatplichtig zijn aan zijn denken. Ik noem zijn naam echter ook om het belangrijkste retorische dilemma van dit boek concreet te maken: het bedient zich van het werk van enkelen van de meest veeleisende theoretici van de vorige eeuw, maar het streeft ernaar om die denkbeelden te presenteren in een stijl die voor grote groepen lezers toegankelijk is. Niet alleen is deze combinatie moeilijk te verwezenlijken, maar ze werpt ook een aantal lastige conceptuele vraagstukken op. Denkers binnen mijn vakgebied – de hedendaagse kritische theorie –

zijn over het algemeen trots op de zeer ontoegankelijke schrijfstijl die daar gangbaar is, en daar hebben ze goede redenen toe; ze beschouwen die ontoegankelijkheid als een theoretische interventie op zich. Geërgerd door het idee dat betekenis doorzichtig en gemakkelijk te verwerken zou moeten zijn, kiezen ze ervoor om hun teksten van een ondoorzichtig oppervlak te voorzien, zodat de lezer gedwongen wordt in te zien dat betekenis nooit voor de hand ligt maar onderhevig is aan een scala aan interpretaties. Je zou zelfs kunnen stellen dat er een bepaalde ethiek ten grondslag ligt aan deze opzettelijke ontoegankelijkheid, in die zin dat ze de gebruikelijke bril waardoor we naar de wereld kijken ter discussie stelt, en daardoor de weg vrijmaakt voor andere brillen en gezichtspunten. Ik koester een diepgeworteld respect voor deze opstelling. Tegelijkertijd moet ik ook opbiechten dat ik steeds minder geduld heb met teksten die met hun omslachtige formuleringen verhullen dat de daarin geformuleerde denkbeelden helemaal niet zo ingewikkeld zijn. Als ik het gevoel krijg dat ik in vijftieng paginas helder proza iets kan weergeven waar een boek dat ik aan het lezen ben driehonderd bladzijden vol uiterst omslachtige formuleringen voor nodig heeft, voel ik ergernis. Die ergernis is een van de drijfveren van dit boek en vormt, deels, een verklaring voor de retorische keuzen die ik hier heb gemaakt.

Je zou kunnen stellen dat mijn opzettelijk heldere proza mijn eigen bescheiden daad van verzet vormt, mijn eigen manier om gehoor te geven aan de 'stem van mijn karakter', want ik voel me het sterkst met mijn eigen schrijven verbonden als ik deze stijl hanteer. De tweede component van dit boek die indruist tegen de conventies van mijn vakgebied is de ingetogen geformuleerde maar onbedwingbaar hoopvolle toon die erin doorklinkt. Om persoonlijke redenen – die te maken hebben met een betrekkelijk smartelijke geschiedenis van zowel materieel als emotioneel gemis – ben ik nooit in staat geweest om de grote nadruk te aanvaarden die in de hedendaagse kritische theorie wordt gelegd op onze machteloos-

heid en gebrek aan invloed ten aanzien van de wereld. Wat eenvoudiger gezegd: ik kon me het idee niet veroorloven dat ik op geen enkele manier mijn lot actief zou kunnen verbeteren. Tegelijkertijd heeft de ervaring me geleerd wat ik in dit boek herhaaldelijk probeer over te brengen: dat er een verschil is tussen enerzijds de al te gemakkelijke ideeën over zelfverbetering en ‘positief denken’ die in onze cultuur zo wijdverbreid zijn, en anderzijds het op bewuste en aandachtige wijze in de cadans van een gecompliceerd leven stappen. Ik heb geleerd dat de gemakkelijke antwoorden die elkaar verdringen in onze collectieve ruimte zo tandeloos zijn dat er zelfs geen eerste hapje mee te nemen valt van de formidabele en vaak werkelijk angstaanjagende onderneming die het is om te leven, om met onze medemensen om te gaan en – laten we dat vooral niet vergeten – om door te gaan als we niet meer weten waar het allemaal goed voor is. Vooral ten aanzien van ervaringen die ons doen lijden, zijn de gemakkelijke antwoorden van onze cultuur bijna neerbui-gend in hun opgewektheid. Dat is de reden waarom het behoedzame optimisme van dit boek zich zo sterk bewust is van zijn grenzen. En dat is ook de reden waarom de voorstellen die hier gedaan worden op zijn best tastend zijn en terugdeinzen voor de onoprechte zekerheden van het denken in voorschriften en recepten.

De oplettende lezer heeft al opgemerkt dat het onderscheid tussen de termen ‘zelf’, ‘identiteit’ en ‘karakter’ hier enigszins ambigu is. Ik zal die ambiguïteit intact laten, want ik vertrouw erop dat de nuances die van toepassing zijn vanzelf zullen voortkomen uit de context van de hier door mij voorgelegde argumenten. Maar het is wellicht nuttig om te beseffen dat ‘zelf’ van deze termen de breedste is, en vaak de andere twee omvat. ‘Identiteit’ bestrijkt zowel ons particuliere alledaagse besef van wie we zijn als ons sociale *persona* – de cultureel begrijpelijke persoonlijkheid waartoe anderen zich verhouden. ‘Karakter’ ten slotte is datgene wat zich in vele opzichten verzet tegen de beperkingen van de sociale omgang en dat in plaats daarvan iets van de meest excentrieke frequenties

van ons wezen tot uiting brengt. Uit behoedzame achting voor dit laatste – plus wellicht ook het besef dat het voor vrouwelijke denkers misschien nog steeds moeilijk zou kunnen zijn om hun eigen onderscheidende stem te claimen – heb ik ervoor gekozen om dit boek te schrijven met weinig citaten en verwijzingen. Deze keuze houdt natuurlijk niet in dat de ideeën die het bevat, zijn ontstaan in een vacuüm. Ze hebben zich ontwikkeld in de loop van een decennium van toewijding aan het werk van anderen, en ik heb mijn best gedaan om de lezer in mijn noten op enkele van de belangrijkste invloeden te wijzen. Deze noten zijn echter niet toereikend om in volle mate weer te geven hoeveel ik te danken heb aan de grote aantallen aan anderen ontleende gedachten die in mijn verhaal zijn doorgedrongen. Lezers die zich interesseren voor een gedetailleerdere beschrijving van de wijze waarop mijn werk zich verhoudt tot dat van anderen, worden hierbij uitgenodigd om mijn meer wetenschappelijke boeken te lezen.

Dit boek bestaat uit drie delen, die zich elk richten op enigszins verschillende aspecten van wat het inhoudt om naar de stem van het eigen karakter te luisteren. In deel 1 wordt gekeken naar de kunst van de zelfvorming en betoog ik dat de specificiteit van ons karakter een weerspiegeling vormt van de specificiteit van ons verlangen. Ik opper dat het niet mogelijk is om recht te doen aan ons karakter zonder ook recht te doen aan de kenmerkende contouren van ons verlangen, en dat dit ook het geval is als ons verlangen ons volslagen irrationeel lijkt of ons in maatschappelijk opzicht niet goed uitkomt. Ons verlangen – onze impuls om een hand uit te steken naar de wereld, op zoek naar dingen die ons voldoening zouden kunnen schenken – kan ons kwetsbaar maken, maar garandeert ook dat we niet vast komen te zitten in een verstarde definitie van wie we zijn; het garandeert dat de betekenis van ons leven kneedbaar en tot het einde toe open blijft. En als we ervan uitgaan dat ons verlangen voortkomt uit de altijd idiosyncratische wijze waarop we verlies en gebrek ervaren, kan er een gedrags-

code ontstaan die sterk afwijkt van de heersende waarden, die het ons mogelijk maakt om ons te verzetten tegen de cultuur die probeert voor te schrijven hoe we ons dienen te gedragen. Om het nog duidelijker uit te leggen: als de specificiteit van ons verlangen geactiveerd wordt, maken we ons niet druk meer om wat anderen denken, maar voelen we de noodzaak om te gehoorzamen aan de raadselachtige richtlijnen van ons eigen verlangen.

In deel 11 kijken we naar de kunst van de verantwoordelijkheid voor ons eigen gedrag door te stellen dat de specificiteit van ons verlangen ons in hoge mate verantwoordelijk maakt voor het welzijn van degenen op wie dat verlangen zich richt. In onze samenleving nemen we over het algemeen aan dat we niet volledig verantwoordelijk gehouden kunnen worden voor dat deel van ons verlangen dat onbewust blijft. Ik stel daarentegen dat het feit dat ons handelen vaak onbewust gemotiveerd is, ons niet vrijpleit van verantwoordelijkheid voor het leed dat we anderen kunnen berokkenen. Ik geloof dat als we ertoe gedreven worden om anderen telkens weer op dezelfde manier te kwetsen, het claimen van een karakter voor een groot deel bestaat uit het ontwikkelen van het vermogen om zulke terugkerende patronen te herkennen en te leren hoe we daarin kunnen interveniëren voordat ze een ravage aanrichten in de levens van anderen. De keerzijde hiervan is het besef dat wie we zijn – wat ons karakter onderscheidt van dat van anderen – veel te maken heeft met de wijzen waarop we gekwetst zijn, zodat het erkennen van de last van ons karakter tot op zekere hoogte een kwestie is van het erkennen van de volle last van de persoonlijke trauma's uit ons verleden. Met andere woorden: de sleutel tot het goede leven is niet het vermogen om pijn en verdriet te ontwijken, maar eerder het vermogen om die zodanig om te vormen dat we in staat zijn een lonende relatie met onszelf aan te gaan. En met dat vermogen kunnen we een rijkere relatie opbouwen met anderen, onder wie ook degenen met wie we intieme banden onderhouden.

In deel III kijk ik naar de kunst van de zelfovergave door gebeurtenissen te onderzoeken die, hoezeer van voorbijgaande aard dan ook, ons voorbijvoeren aan de banaliteiten van het alledaagse leven. Zulke gebeurtenissen kunnen ons het gevoel geven dat we ons leven ingrijpend veranderen – als we verliefd worden, bijvoorbeeld, of als er een creatieve, politieke of professionele toekomst voor ons open komt te liggen die we nooit hadden verwacht. Maar ze kunnen ook schijnbaar onbeduidend zijn, zoals leren hoe we de details van onze belevingswereld kunnen bezien vanuit een perspectief dat ons niet vertrouwd is. In deze zienswijze hoeven we de wereld niet achter ons te laten voor ‘transcendentie’, maar is het voldoende om onszelf toe te staan die wereld op een nieuwe manier te beleven. In het eerste geval worden we uitgenodigd om de onvoorspelbare koerswijzigingen die zich in het leven soms voordoen om te vormen tot een soort roeping. En er wordt ons gevraagd om het hoofd te bieden aan een zekere mate van opschudding. En dat is precies de reden waarom angst – en dan in het bijzonder het vermogen om de onzekerheden en ambivalenties van het leven te verdragen – vaak een essentieel bestanddeel vormt van een levenswaardig bestaan. In het tweede geval worden we uitgenodigd om de wat alledaagsere perioden in het leven om te vormen tot iets wat meer persoonlijke weerklink geeft. We kunnen er bijvoorbeeld voor kiezen om het soort ervaringen te omarmen – vaak erotisch van aard, in de brede zin des woords – die ertoe leiden dat we de gebruikelijke wijze waarop we in de wereld zijn uit het oog verliezen; we zullen wellicht voorbijgevoerd worden aan ons sociale persona, tot aan de lastig vindbare randen van de rechtstreekse zelfbeleving. In dit boek opper ik dat deze beide manieren om ons over te geven aan onszelf een bijdrage kunnen leveren aan de articulatie van ons karakter.